

ЕКОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ – ФАКТОР ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СИСТЕМ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

*О.С. Лозовицький, канд. політ. наук
(Національна академія державного
управління при Президентові України)*

У статті теоретично обґрунтовано актуальні напрями розвитку законів і закономірностей сучасних міжнародних відносин. Автором систематизовано історичний та емпіричний досвід розвитку екополітичних конфліктів та їх роль у процесі здійснення зовнішньої політики держави. Це наукове завдання вирішується на основі комплексного аналізу результатів останніх досліджень і публікацій, присвячених характеристикам формування життєво важливих механізмів розвитку держав та умов їх реалізації, зокрема невизначеностей та суперечностей глобалізації.

В статье теоретически обоснованы актуальные направления развития законов и закономерностей современных международных отношений. Автором систематизирован исторический и эмпирический опыт развития экополитических конфликтов и их роль в процессе осуществления внешней политики государства. Эта научная задача решается на основе комплексного анализа результатов последних исследований и публикаций, посвященных характеристикам формирования жизненно важных механизмов развития государств и условий их реализации, в частности неопределенностей и разногласий глобализации.

The paper theoretically grounded current trends of laws and patterns of international relations. The author systematically empirical and historical experience of ecology-policy conflict communities and their role in the implementation of foreign policy. This scientific problem is solved in an integrated analysis of recent research and publications on the characteristics of the vital mechanisms of development and conditions for their implementation, including the uncertainties and contradictions of globalization.

Сучасний світ впритул наблизився до збільшення екологічного дефіциту, що призведе до конфліктів, які ми можемо визначити як екополітичні конфлікти. Одні автори розглядають їх як тотожні поняття, а інші роз'єднують дані поняття, виділяючи їх відмітні особливості. Також існують роботи, у яких виявлення сутності

© О.С. Лозовицький, 2012

понять «екологічний конфлікт» і «ресурсний конфлікт» є предметом окремих досліджень, а предметом суперечки в екологічних і ресурсних конфліктах виступають природні ресурси. Але існує й дві найважливіші відмінності. Перша полягає в типі ресурсів, за які йде суперечка. Вони можуть бути умовно поділені на дві групи: непоновлювані та поновлювані. Остання група включає поновлювані «товари» і поновлювані «послуги». Саме два види поновлюваних ресурсів перебувають в центрі будь-якого екологічного конфлікту. Непоновлювані ресурси поняттям «екологічний конфлікт» не охоплюються. При цьому треба враховувати, що поновлювані ресурси можуть бути не тільки предметом екологічного конфлікту, але й предметом традиційного ресурсного конфлікту. Звідси впливає друга головна відмінність екологічного конфлікту від конфлікту ресурсного, зрозуміти який можливо через визначення термінів «екологічна деградація» й «екологічна зміна» [1].

Екологічний дефіцит обумовлюється екологічною зміною, а точніше - екологічною деградацією. Екологічна зміна – це не будь-який вплив людини на навколишнє середовище. Екологічна зміна означає дестабілізуюче втручання людини в екосистемну рівновагу. Воно змушує екосистему почати пошук нової рівноваги на зміненому рівні. Якщо така рівновага досягається, то ми можемо говорити про «позитивні» екологічні зміни. Якщо ж нова рівновага не досягається, то ми говоримо про «негативні» екологічні зміни або екологічну деградацію, що може проявлятися або у формі виснаження ресурсу, або у формі його забруднення.

Таким чином, екологічний конфлікт – це конфлікт, викликаний екологічним дефіцитом, що означає обумовлене людською діяльністю порушення здатності того або іншого ресурсу до відновлення. Екологічний дефіцит, у свою чергу, є результатом перевикористання поновлюваного ресурсу або перевантаження його здатності до «самоочищення». Конфлікти, викликані фізичним, геополітичним або соціоекономічним дефіцитом, є не екологічними конфліктами, а традиційними конфліктами ресурсного розподілу та перерозподілу [2, с. 87].

Звідси екологічна зміна – це тільки одне із трьох головних джерел дефіциту поновлюваного ресурсу. Другим джерелом є зростання кількості населення. Воно зменшує кількість ресурсу на кожну людину, спричиняє його розподіл серед все більшого числа людей. Третє джерело екологічного дефіциту – нерівномірний розподіл ресурсу. Ресурс концентрується в одних руках, змушуючи інших існувати в умовах ресурсного дефіциту, – кількісне або якісне погіршення скорочує ресурс, зростання населення поділяє цей ресурс на менші частки для кожного індивіда, а нерівний розподіл ресурсу забезпечує деякі групи непропорційно більшою часткою.

Доцільно виділити шість типів екологічної зміни, які найімовірніше стануть причинами конфліктів у XXI ст.: зміна клімату, виснаження озонового шару, деградація сільськогосподарської землі, лісів, прісної води й виснаження рибних

запасів. Із цих екологічних змін, з якими людство неминуче зіштовхнеться, деградація сільськогосподарської землі, лісів, прісної води й виснаження рибних запасів зроблять більший внесок у соціальне безладдя прийдешніх десятиліть, ніж зміна клімату або виснаження озонового шару. Звичайно, не завжди соціальний конфлікт виступає негативним явищем. Масова мобілізація й громадсько-політична боротьба можуть привести до змін у кращий бік у процесах управління. Але стрімкі, непередбачені й складні екологічні проблеми можуть звести нанівець всі конструктивні наслідки соціальних змін. Екологічний дефіцит може різко збільшити вимоги до ключових інститутів, таких як держава, одночасно зменшуючи їх здатність виконувати подібні вимоги. Це підвищить імовірність того, що держава або фрагментується, або стане авторитарною. Тому негативні ефекти серйозного екологічного дефіциту перевищать ефекти позитивні.

Екологічний дефіцит скорочує можливості держави, призводить до його делігітимації. Він збільшує фінансові й політичні вимоги до уряду. Крім того, деградація поновлюваних ресурсів може зменшити доходи безпосередньо залежних від розподілу і використання ресурсів еліт, які потім звичайно звертаються до держави за компенсацією. Екологічний дефіцит збільшує маргінальні групи, які потребують допомоги уряду. Він створює сільську бідність і переміщає людей у міста, де вони потребують продовольства, житла, транспорту, енергії й робочих місць. У відповідь на збільшення міського населення уряд вводить субсидії, які виснажують прибуткові статті бюджету, спотворюють ціни й служать причиною «хибного» розміщення капіталу, що, у свою чергу, перешкоджає економічній продуктивності. Широке державне втручання в ринковий простір, обумовлене вимогою соціальних програм, може концентрувати політичну й економічну владу в руках невеликого числа людей і монополій за рахунок інших елітних сегментів та сільського населення.

Екологічний дефіцит, торкаючись макроекономічних показників, зменшує місцеві й національні доходи урядів. Це заподіює збиток елітам, які ними користуються за допомогою державних послуг, зменшує здатність держави виконувати вимоги, що збільшуються та є результатом екологічного дефіциту. Він розширює прірву між державними можливостями й вимогами до нього, поряд з економічним втручанням, яке її викликає, підсилює привід для народного й елітного невдоволення, збільшує конкуренцію між елітними групами, розмиває державну легітимність. Держава, в якій скорочуються дохідні статті бюджету, підвищується попит на його послуги і відбувається боротьба між елітними групами, більш уразлива до викликів політичних і військових опонентів. У підсумку створюються стимули для звертання до насильства.

Ступінь імовірності звертання до насильства вищий, якщо претензії опозиції ясно сформульовані, а дії скоординовані через добре організовані, добре фінансовані й автономні групи. І навпаки, якщо економічні наслідки екологічного дефіциту послабляють опозиційні групи більше, ніж держава, або зачіпають головним чином дезорганізованих індивідів, то це в меншій мірі веде до

насильства. Таким чином, екологічний дефіцит може спричинити низку негативних наслідків для держави й суспільства, у тому числі й збройне зіткнення. Можлива ситуація, коли екологічний дефіцит може стати однією з причин громадянського або міждержавного збройного конфлікту. Уже зараз екологічний дефіцит сприяє збройним конфліктам у багатьох частинах світу, що розвивається. Ці конфлікти – перші ознаки майбутнього зростання насильства у світі, що буде спричинено або посилено дефіцитом. Конфлікти більшою мірою торкнуться найбільш вразливих суспільств, тому що вони найменше здатні захистити себе від екологічного дефіциту й соціальних криз, які їм притаманні.

Сьогодні такі суспільства страждають від нестачі води, лісів й особливо родючої землі. Екологічний дефіцит є причиною таких явищ, як міграція, економічний спад і послаблення держави. Все це може сприяти поширенню субнаціонального насильства [3, с. 39]. Імовірність виникнення подібних конфліктів постійно підвищується, оскільки відбувається збільшення екологічного дефіциту. Насильство на субнаціональному рівні не буде настільки помітним або драматичним, як міждержавні війни, але неминуче призведе до серйозних наслідків для інтересів безпеки й розвинених країн і країн, що розвиваються. Субнаціональне насильство може призвести до розпаду держави й до того, що периферійні регіони можуть перейти під контроль тих, кого не влаштовує існуюча влада.

Таким чином, екологічний дефіцит може слугувати однією з причин політичного розпаду країни. Така держава втрачає можливості ефективного ведення переговорів з іншими країнами й можливості реалізації міжнародних угод з питань колективної безпеки, захисту глобального навколишнього середовища й інших питань.

Можливий і альтернативний сценарій реакції держави на екологічний дефіцит і спричинені ним наслідки. Щоб уникнути обумовлених екологічним дефіцитом цивільної боротьби, послаблення й фрагментації, держава може вдаватися до більш авторитарного режиму, який буде нетерпимим до опозиції й милітаризованим. Але авторитарні режими більш схильні до того, щоб почати військовий напад на сусідні країни з метою переорієнтації цивільного невдоволення існуючим режимом на зовнішнього ворога. Якщо багато країн, що розвиваються, будуть еволюціонувати в цьому напрямку, то вони можуть скласти реальну загрозу військовим і економічним інтересам розвинених країн. Ступінь імовірності того, що держава може звернутися до «твердого» режиму у відповідь на екологічний дефіцит залежить від таких чинників.

По-перше, держава повинна мати, незважаючи на негативні наслідки екологічного дефіциту, достатню здатність для мобілізації або завоювання ресурсів у власних цілях. Це є функцією внутрішньої організаційної послідовності держави та її автономії від зовнішнього тиску;

По-друге, у країні повинна залишитися достатня кількість екологічного й економічного багатства, щоб надати можливість державі дотримуватися

авторитарного курсу. Отже, найвищу ймовірність переходу до авторитарного режиму, що представляє загрозу сусідам, мають більші, відносно багаті й досвідчені держави, які залежать від зменшеної екологічної бази.

Якісне й кількісне погіршення яких-небудь поновлюваних ресурсів може по'єднатися із приростом населення й стимулювати сильні соціальні групи змінити розподіл ресурсів на свою користь. Це веде до збільшення екологічного дефіциту для найслабших соціальних груп, ресурсні вимоги яких протиставлені сильним елітам. Т.Хомер-Діксон називає такий тип екологічного конфлікту «ресурсним завоюванням» [4, с. 524]. Звичайно, дефіцит поновлюваних ресурсів слугує не так часто причиною збройних конфліктів між державами, як дефіцит непоновлюваних ресурсів. Т. Хомер-Діксон пояснює це двома обставинами. По-перше, нафта й мінеральні ресурси більше безпосередньо пов'язані з могутністю держави, ніж сільськогосподарська земля, рибні запаси або ліси. По-друге, країни, які більше за інших залежать від поновлюваних ресурсів і тому найзацікавленіші в захопленні ресурсів сусідів, як правило, є бідними країнами, що знижує їх можливості до агресивних дій [5, с. 569].

Проте найімовірнішим поновлюваним ресурсом, що може стати причиною міждержавної війни, є річкова вода. Ймовірність війни підвищується, коли держава, розташована нижче за плином, значно залежить від води транскордонної ріки, а також має більшу військову й економічну могутність, аніж держава, розташована вище за течією. Держава, розташована нижче за течією ріки, завжди побоюється, що сусіди вище за течією можуть використати воду як засіб примусу. Це змушує таку державу шукати способи позбутися водної залежності і може призвести до військового конфлікту з державами, розташованими вище за течією ріки. Ступінь імовірності збройного конфлікту або війни підвищується багаторазово, якщо держава, розташована нижче за течією ріки, впевнена, що військова сила виправить ситуацію із залежністю.

Вирішення проблеми забезпеченості прісною водою військовими засобами не означає винятково безпосереднього вторгнення й окупації. Можлива підтримка державного перевороту в країні, розташованій вище за течією ріки, від якої залежить власне водопостачання. Ряд дослідників вважають малоімовірним, що суперечки через водний ресурс повсюди набудуть форми збройних конфліктів. Для П. Глейка водні ресурси в поодиноких випадках можуть бути єдиним джерелом збройного конфлікту або війни. Він виділяє шість типів водних конфліктів залежно від ролі води в конфлікті, серед яких вода є головною метою тільки в одному випадку, як:

1. головна мета конфлікту;
2. зброя в ході воєнних дій;
3. політична мета;
4. мета воєнних дій;
5. мета або інструмент терористичних атак;
6. предмет суперечок у контексті державного розвитку [6, с. 112].

На думку А. Вольфа, вода змушує співробітничати при розподілі її запасів навіть тих, хто конфліктує з інших проблем. Історичні дані свідчать, що вода в більшості випадків була каталізатором співробітництва. Також існують стратегічні й економічні аргументи, що вказують на неефективність водної війни. Як агресора можна розглядати лише державу, розташовану нижче за течією ріки. Державі ж, розташованій вище за течією ріки, починати військову кампанію за воду немає сенсу. Державі, що планує почати війну за воду, буде перешкоджати в досягненні поставленої мети ряд факторів, які можна розглядати і як аргументи проти початку воєнних дій.

Держава-агресор повинна за військовими, політичними та економічними показниками перевершувати свого супротивника. Інакше своїх цілей їй домогтися буде практично неможливо. Такій державі варто очікувати, що держава, розташована вище за течією, через неминучість свого програшу в боротьбі піде на будь-які заходи протидії. Вона може знищити греблю, яка й була причиною скорочення води нижче за пліном. У цьому випадку величезна маса води зруйнує багато об'єктів на території агресора, і він буде змушений разом з військовими витратами зазнати й відбудовних витрат [7]. Держава, що зазнала нападу, може знищити ті підприємства на своїй території, які стали причиною погіршення якості води нижче за течією. Тоді держава-агресор буде змушена зазнати й витрат з очищення води. Країні-агресорові необхідно буде забезпечити не тільки акцію вторгнення, але й окупацію й захист усього вододілу, щоб запобігти будь-яким акціям у відповідь. У підсумку може виявитися, що фінансові витрати й втрати серед військових і мирного населення будуть перевищувати такі, якби держава-агресор, розташована нижче за течією ріки, замість війни ухвалила рішення щодо реалізації проекту опріснення морської води.

Розглядаючи проблеми забезпечення того або іншого суспільства водними ресурсами, необхідно відрізнити два поняття: наявність водних ресурсів і доступ до водних ресурсів. Наявність водних ресурсів припускає їх фізичну наявність, тоді як доступ означає можливість людей у межах певної країни або регіону мати доступ до води. Наявність водних ресурсів залежить більше від фізичних або екологічних факторів. Доступ же до водних ресурсів більше залежить від соціальних або політичних факторів. Доступ до водних ресурсів – це проблема неадекватних урядових інвестицій і політичної волі. Якщо в розвинених країнах доступ до води вважається правом кожного громадянина, то для багатьох країн, що розвиваються, доступ до чистої питної води – це розкіш. У них географія водних систем є результатом політичних міркувань, а не якогось стратегічного бачення. Вода стає політичним товаром. Вода – це ресурс, що важливий як для виживання людини, так і для розвитку економіки. Дефіцит води негативно позначається на здоров'ї й добробуті людини. Не задовольнивши потребу населення в прісній воді, держава не може забезпечити в повному обсязі ніяких прав людини. Чим більше держава має водних ресурсів, тим вище її потенціал

економічного розвитку. Тому обмеженість водних ресурсів неминуче веде й до обмеження економічного розвитку [8, с. 126].

Зростання населення й доходів збільшують попит на воду для побутових та індустріальних цілей. Води все більше й більше не вистачає, а нові джерела прісної води роблять її дорогою й недоступною для багатьох знедолених держав. Це стимулює внутрішньонаціональні конфлікти між промисловістю, міськими центрами й сільським господарством. Щоб перешкодити розвитку подібних конфліктів, держави спрямовують погляд за межі своїх кордонів. Дефіцит прісної води сприяє росту асоціальної поведінки, яка збільшує рівень насильства в межах суспільства. Він знижує ефективність політичного менеджменту й веде до «невдалого досвіду держави» [9, с. 16]. Держави, щоб уникнути негативних наслідків нестачі води, намагаються поширити свій контроль над усім водним басейном, який вони поділяють з іншими країнами.

На сьогодні все більша увага дослідників фокусується на тих водних ресурсах, які перетинають політичні кордони. Вирішення суперечок навколо цих ресурсів є дуже важким і заплутаним. Вони ігнорують політичні кордони й непостійні в часі й просторі. Міжнародні правові норми, покликані регулювати відносини, які стосуються таких водних ресурсів, розвинені посередньо й часто суперечливо. Міжнародне право оперує двома принципами: «рівний розподіл» і «обов'язок не заподіювати шкоди іншому» [10, с. 162], які не дозволяють розв'язати багатьох проблем загальних водних ресурсів.

Держава, що прагне збільшити своє водоспоживання, вдається до першого принципу, вимагаючи скорочення водоспоживання в тих країнах, де його рівень вищий. Держава ж, що прагне зберегти свій існуючий рівень водоспоживання, апелює до другого принципу, не бажаючи ділитися з ким-небудь іншим. Міжнародне право побудоване на врахуванні інтересів національних держав, але при цьому ігноруються водні права інших політичних суб'єктів. Все це підштовхує окремі держави до розширення підконтрольного простору з метою збільшення або збереження обсягів своїх водних ресурсів. Імовірність збройного екологічного конфлікту визначається ступенем дефіциту води й кількістю держав, що розподіляють той або інший водний ресурс, відносною силою кожної із цих держав і можливістю доступу до альтернативних джерел води [11, с. 112]. Такі фактори, як економічна конкуренція, ідеологічні розходження й проблеми кордонів можуть підсилювати водний конфлікт. У деяких регіонах планети вже сьогодні нестача води викликає конфлікти із сусідніми країнами з приводу розподілу того самого водного ресурсу. Ситуацію погіршують неефективний ресурсний менеджмент і неадекватні механізми вирішення конфліктів, які відрізняли історію багатьох африканських урядів.

Таким чином, продовження екологічної деградації в багатьох регіонах планети підвищує ймовірність виникнення екологічних конфліктів, які відрізняються за низкою особливостей від традиційних ресурсних конфліктів. Дефіцит поновлюваних ресурсів може стати причиною дій тієї або іншої держави щодо

розширення свого підконтрольного простору, що повинно компенсувати такий дефіцит. Можлива ситуація, коли екологічний конфлікт може набути форми громадянського або міждержавного збройного конфлікту. Сторонами екологічного конфлікту, як правило, виступають країни, що розвиваються. Але їх зіткнення являє загрозу не тільки регіональній, але й глобальній безпеці. Все це змушує країни розвиненого світу проводити антиекоекспансіоністську політику, яка, за їх задумом, повинна перешкодити збільшенню кількості й сили екологічних конфліктів.

* * *

1. The Blachwell encyclopedia of political thought / Ed. by D. Miller. – Oxford ; New York, 1987. – 867 p.
2. Osgood C. An Exploration into Semantic Space. Human Communication / C. Osgood. – New York : Basic Books, 1963. – 304 p.
3. Coser L. The Functions of Social Conflict / L. Coser. – New York, 1956. – 268 p.
4. Munkler H. The News Wars / H. Munkler. – Cambridge : Polity Press, 2004. – 180 p.
5. In The Name of National Security. – New York, 2002. – 116 p.
6. Nicolas T., Rossi R. Military cost handbook / T. Nicolas, R. Rossi. – Berlin, 1991. – 168 p.
7. Ward D. Water Wars : Drought, Flood, Folly, and the Politics of Thirst / D. Ward. – New York : Riverhead Books, 2003. – 320 p.
8. Mayhew A. Recreating Europe: Relations between the European Union and the Countries of Central and Eastern Europe / A. Mayhew. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 212 p.
9. Wallerstein I.M. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World – System / I. M. Wallerstein. – Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001. – 202 p.
10. World encyclopedia of political systems / Ed. by G. E. Delury. Harlow, 1983. – 727 p.
11. Ellul J. The Technological Society / J. Ellul. – Paris : Plon, 1965. – 234 p.

Отримано: 12.12.2011 р.